

DE DOMTOREN: EIGENDOM VAN DE GEMEENTE UTRECHT

In het dagblad „Trouw“ van dinsdag 11 augustus van dit jaar stond een uitgebreid verslag van een bezoek aan de Domtoren. Aanleiding vormde het bericht¹⁾, dat minister Brinkman de Domtoren de gemeente Utrecht in eigendom aanbood. Hij verkeerde blijkbaar in de mening, dat de toren rijkseigendom was.

De Domtoren was tot de staatsregeling van 1798 eigendom van het sinds de Reformatie gesecculariseerde Domkapittel²⁾. Die staatsregeling verklaarde zonder vermelding van overdrachtprocedure de torens die tegen de kerkgebouwen stonden geleund overal in de Bataafse republiek automatisch tot eigendom van de burgerlijke gemeente³⁾. In 1799 decreeteerde het Vertegenwoordigend lichaam⁴⁾, dat wil zeggen de wetgevende macht in Den Haag, ter verduidelijking de regeling automatisch en zonder schadeloosstelling van toepassing op alle torens die tegen kerkgebouwen van de Hervormde kerk stonden geleund, en onder de verplicht gestelde plaatselijke verdelingsplannen van de kerken met de andere kerkgenootschappen vielen⁵⁾.

Latere regimes hebben dit decreet niet ingetrokken. Het was uitgevaardigd door de hoogste overheid, dus de lagere overheden en particuliere instellingen moesten er zich naar richten. Het decreet was ook van toepassing op de Domtoren. Inmiddels had namelijk het Vertegenwoordigend lichaam bij een ander decreet, in december 1798, de Domkerk, die eigendom was, en bleef van het Domkapittel, maar sinds mensheugenis in gebruik was bij de Hervormde kerk, in behandeling voor de wet gelijk gesteld met kerkgebouwen die wel gewoon eigendom waren van de Hervormde kerk⁶⁾.

Aldus had het Vertegenwoordigend lichaam in Den Haag door de Staatsregeling van 1798, voorts door de gelijkstelling in behandeling van de Domkerk als Hervormde kerk, en tenslotte door het interpretatie-decreet betreffende de torens in 1799, de gemeente Utrecht automatisch tot eigenaresse van de Domtoren gemaakt. De toren werd dan ook niet betrokken bij de taxatie van de Domkerk door de verplichte verdelingscommissie der kerken zoals het revolutionaire gemeentebestuur van Utrecht die in het leven had geroepen⁷⁾. De balorige en reactionaire kapittels zelf met hun kerken en overige goederen rekten hun bestaan nog tot 1811. Dit gold ook voor het Domkapittel dat dus tot 1811 als tiendheffer mede belast bleef met het onderhoud van de Domtoren. Van oudsher was de opbrengst van de tienden ten dele bestemd voor het onderhoud van de Domtoren.

In 1811 heeft Napoleon alle bezittingen en inkomsten van de kapittels, waaronder die van het Domkapittel

Jan de Beijer, De Domtoren vanuit het westen, 1746. G.A.U. Top. Atlas.

verenigd met de Staatsdomeinen⁸⁾, en de colleges zelf ontbonden. Zo trad de rijksoverheid sinds 1811 in de rechten en plichten van het voormalige Domkapittel. De Staat was nu zelf tiendheffer geworden, en uit dien hoofde mede belast met het peperdure onderhoud en gedeeltelijk beheer van de Domtoren⁹⁾, en daarnaast eigenaresse geworden van tenminste drie voormalige kapittelkerken. Na 1813 raakte de herinnering aan de ingewikkelde regelingen van 1798 en 1799 volledig in de vergetelheid. De gevolgen van de overname in 1811 van alle kapittelgoederen door de Staat overheersten. Dit alles leidde er toe, dat sedert 1813 zowel het gemeentebestuur van Utrecht als de domeinen zelf ten onrechte in de veronderstelling verkeerden, dat ook de Domtoren rijkseigendom was, zoals met de voormalige kapittelkerken en landerijen sedert 1811 wel degelijk het geval was¹⁰⁾.

Bij de voorbereiding van de oprichting van het Amortisatiesyndicaat in 1822 eiste koning Willem I een kosten-baten-analyse betreffende het onderhoud van de Domtoren, en het bezit en het onderhoud van de drie voormalige kapittelkerken¹¹⁾. Het Amortisatiesyndicaat¹²⁾ was een financiële stichting¹³⁾ die Willem I oprichtte, en buiten de rijksbegroting en volksvertegenwoordiging om werkzaam was. Het had een

tweeledig doel. Het Amortisatiesyndicaat financierde op last van koning Willem I enkele werken van openbaar nut. Het zorgde echter vooral voor maatregelen ter verlichting van de staatsschuld. Een van de middelen was de verandering in administratie, beheer en eigendom, en vervreemding van een flink deel van de Domeinen, vooral als deze duur in onderhoud waren. Vandaar, dat Willem van Hogendorp, directeur der registratie en domeinen¹⁴⁾ in april 1823 een overeenkomst sloot¹⁵⁾, waarbij het rijk als tiendheffer het verplichte onderhoud sinds 1811 van Domkerk, Janskerk en Pieterskerk afkocht, en alle drie de kerkgebouwen als „parochiale“ kerken overdroeg aan de Hervormde, respectievelijk de Waalse gemeente¹⁶⁾, met specificatie van bijbehorende panden¹⁷⁾. De Domtoren - die niet van het rijk was - werd dan ook niet genoemd. Deze contracten bekrachtigde Willem I bij Koninklijk besluit van 13 juni 1824, met gespecificeerde opgave van de afkoopbedragen onder andere ten dele uit de inkomsten van het Amortisatiesyndicaat¹⁸⁾. De uitdrukking „parochiale“ Domkerk gaf in 1823 al aan, dat deze kerk werd beschouwd als een gewone kerk van de Hervormde gemeente. Dit versterkte met terugwerkende kracht nog eens impliciet het feit, dat de Domtoren - in het licht van de besproken landelijke wetten en decreten van 1798 en 1799 - van de gemeente Utrecht was.

Aangaande de Domtoren zelf lag namelijk sinds diezelfde maand april 1823 ook een afkoopcontract gereed betreffende het rijksonderhoud van de Domtoren. Het was vrijwel identiek aan de genoemde contracten over de kerken, maar dan uiteraard ondertekend door het gemeentebestuur van Utrecht. Het rijk kocht daarbij het onderhoud af tegen 20.000 gulden contant voor de stad Utrecht. Bovendien reserveerde het rijk honderd veertig duizend gulden via inschrijving in het Grootboek van de nationale schuld ten gunste van de gemeente Utrecht, die daar jaarlijks 2½ % rente over zou ontvangen voor het onderhoud van de toren. Bij sloop van de Domtoren zou de inschrijving vervallen. Kernpunt in deze overeenkomst is, dat helemaal niet werd gesproken van de overdracht van de toren zelf. Zoals we gezien hebben, is dat terecht¹⁹⁾.

Het was koning Willem I zelf, die in 1824 weigerde bij zijn K.B. betreffende de overdracht van de drie kerken, ook de Domtoren over te dragen. Hij wees op het feit dat deze allang de gemeente Utrecht toebehoorde. Weliswaar formuleerde de koning dit met lichte twijfel²⁰⁾, maar de hint was duidelijk. Volgens Willem I - wiens woord wet was - was de Domtoren sinds 1798 eigendom van de gemeente Utrecht. Het Amortisatiesyndicaat kreeg van de koning opdracht dit maar eens nader uit te zoeken, of liever gezegd, gewoon als vaststaand feit aan te nemen ter voorbereiding van een afzonderlijk K.B. betreffende de Domtoren²¹⁾.

Dat was het Koninklijk besluit van 23 februari 1825 nr. 99²²⁾. Daarin bekrachtigde Willem I het afkoopcontract betreffende het onderhoud van het rijk met het gemeentebestuur van Utrecht uit 1823. Ongewijzigd, op één uitzondering na. Het bedrag dat het rijk

vastzette voor het onderhoud van de Domtoren en waarvan de gemeente Utrecht de jaarrente ontving, werd op bevel van de koning voor f 51.300, - door de Domeinen zelf geboekt in het „Grootboek der nationale werkelijke schuld²³⁾, en voor f 88.700, - door het oncontroleerbare Amortisatie-syndicaat, dat zich zag belast met de ten uitvoer legging van deze regeling²⁴⁾. Over overdracht van de Domtoren werd met geen woord gerept. Uiteraard niet. Deze was en bleef sinds 1798 eigendom van de gemeente Utrecht²⁵⁾, zoals tenslotte in de legger van het kadaaster ook officieel werd opgetekend²⁶⁾.

Nieuwegein/
Amersfoort

W. B. Heins/
C. A. van Kalveen

Noten:

- Ook in andere dagbladen vermeld.
- Carillon, speeltrommel en uurwerk waren echter vanouds al mede-eigendom van de stad als subsidiegever.
- W. J. C. van Hasselt en R. Kranenburg, Verzameling van Nederlandsche staatsregelingen en grondwetten (Hilversum, z.j.) 87-88, par. 6 laatste lid van de Additionele artikelen tot de Acte van Staatsregeling van 1798, luidende: „De torens aan de kerkgebouwen geheg benevens de klokken met derzelver huisingen worden verklaard, eigendommen te zijn en te blijven der Burgerlijke Gemeente, staande ten allen tijde onder derzelver beheering en onderhoud“.
- Besluiten van de Tweede kamer en decreten van het Vertegenwoordigend lichaam des Bataafschen volks, deel 10 (mei 1799), 220; met verwijzing naar Besluiten van de Eerste kamer van het Vertegenwoordigend lichaam, deel 9-2 (april 1799), 644, en 1090.
- In het algemeen zie: P. Noordeloos, De restitutie van de kerken in de Fransche tijd (Utrecht/Nijmegen 1937).
- Rijksarchief Utrecht, Archief Domkapittel nr. 1-46. Besluit van het Vertegenwoordigend lichaam van 20 december 1798, en overgelegd in de kapittelvergadering van 4 februari 1799. Dat het schip van de kerk zo ruïneus was, dat kerk en toren gescheiden leken is een schijn-tegenargument.
- Rijksarchief Utrecht, Archief Domkapittel nr. 1-46, resolutie van 24 september 1798 met bijlage van brief gemeentebestuur: „toren, klokken (bedoeld zijn de luiklokken van Geert van Wou) en derzelver huysinge“ bleven buiten de taxatie.
- RAU, Archief Domkapittel nr. 2214-1. Keizerlijk decreet van 27 februari 1811, en de daarbij behorende aanschrijving van 14 maart 1811 door de minister van financiën Gogel, die de auctor intellectualis van de hele regeling en overdracht was, en mededeelde, dat de colleges ontbonden waren.
- Idem, brief van de rentmeester van de Domeinen, 24 juli 1814.
- Algemeen Rijksarchief 's-Gravenhage, Archief van de raden en meesters van de rekeningen der Domeinen nr. C 232. Het gemeentebestuur van Utrecht schreef bij voorbeeld op 9 april en 6 augustus 1819 aan Domeinen „dat het hen aangenaam is te horen, dat de Domtoren als zodanig mede tot het Domein is overgegaan“. In de stukken zijn verschillende uitlatingen in deze geest te vinden. Er waren zelfs van 1818 tot 1821 abusievelijk

onderhandelingen betreffende overname door de gemeente gevoerd, die niet anders dan zonder resultaat moesten blijven. Rijksarchief Utrecht, Archief provinciaal bestuur, Agenda van de gouverneur, algemene zaken, 14 december 1824, nr. 9, Gemeentebestuur aan gouverneur.

11. Rijksarchief Utrecht, Archief van het provinciaal bestuur, Agenda van de gouverneur, algemene zaken, 9 april 1822, nr. 9, K.B. van 28 maart 1822 nr. 76 met begeleidend schrijven van Domeinen van 2 april 1822.
12. H. Riemens, Het Amortisatie-syndicaat (Amsterdam, 1935).
13. In de vorm van een financiële rijkscommissie.
14. Kantoor te Amsterdam voor Noordholland en Utrecht. Willem van Hogendorp was een broer van de beroemde Gijsbert Karel van Hogendorp.
15. Algemeen Rijksarchief, Domeinen nr. C 232, contracten van 7 april 1823.
16. Idem, „Van de parochiale Domskerk en van de percelen welke met de kerk bij dit contract mede worden overgegeven“.
17. „Staat der gebouwen welke met de Domskerk zullen overgaan aan de hervormde gemeente van Utrecht“. Daar stond de Domtoren niet bij vermeld.
18. Algemeen Rijksarchief, Archief Domeinen nr. C 232, Koninklijk besluit van 13 juni 1824 nr. 75; Idem, Archief van het Amortisatie-syndicaat nr. 1452.
19. Rijksarchief Haarlem, Archief van de administratie der domeinen in het tweede ressort te Amsterdam, agentschap Utrecht nr. 260, overeenkomst van 4 april 1823 tussen W. van Hogendorp, directeur der registratie, en J. Borski, R. A. Schutt, R. van Heeckeren van Brandsenburg, en J. van Doelen, burgemeesters van Utrecht.
20. Algemeen Rijksarchief, Archief van de Domeinen C 232; J. G. de Mey van Streefkerk, directeur van de staatsse-

cretarie, schreef op 17 juni 1824 aan het Amortisatiesyndicaat: „Ten aanzien van de Domtoren komt het den koning twijfelachtig voor, of bedoeld beginsel daar wel op kan worden toegepast, daar toch de algemene regel is, dat de torens uitsluitend de burgerlijke gemeente aangaan“.

21. Algemeen Rijksarchief, Archief Amortisatie-syndicaat nr. 1452, brief van 30 juni 1824; Domeinen nr. 232, Rapport van het Amortisatie-syndicaat van 25 oktober/4 november 1824: „De torens gaan uitsluitend de burgerlijke gemeente aan, en dus niet de domeinen“. De Raad van State en de minister van justitie hielden zich ook met de zaak bezig.
22. Algemeen Rijksarchief, Archief staatssecretarie nr. 2170, verbaal van het Koninklijk besluit van 23 februari 1825 nr. 99, doch zonder het contract van 1823 als bijlage. Dat is te vinden in Archief Domeinen nr. C 232.
23. Rijksarchief Haarlem, Archief registratie der Domeinen, tweede ressort, agentschap Utrecht nr. 260; 5 maart 1825 werden K.B. en afkoopcontract aan de Domeinen toegezonden.
24. Algemeen Rijksarchief, Archief Amortisatie-syndicaat nr. 1452; 5 maart 1825 werden K.B. en afkoopcontract aan het Amortisatie-syndicaat toegezonden.
25. Gemeente-archief Utrecht, Stadsarchief IV, nr. 94, 14 maart 1825, toezending van K.B. en contract.
26. Rijksarchief Utrecht, Archieven hypotheekbewaarder en kadaster te Utrecht, Legger 1832, Stad Utrecht nr. 612. De herhaalde verwarring over de eigendomsrechten speelde zelfs S. Muller Fzn. parten, die onder het nodige voorbehoud en zelf niet overtuigd, in een omslachtig betoog het rijk als eigenaar had aangewezen. Gemeente archief Utrecht, Archief van de archivaris, serie rapporten nr. 489, S. Muller Fz. Rapport over den eigendom van den Domtoren (1900).

HOE UTRECHTS BALIJE EXPECTANTEN WIERF

Toen verscheidene jaren geleden een bekend Haags antiquariaat tot liquidatie overging, kwam mij een bundel stukken in handen waartussen een los blad verdwaald was. Het was onmogelijk daarvan de herkomst te achterhalen. Het document, dat volkomen op zichzelf stond, verdiende, naar het oordeel van deskundigen wegens zijn inhoud, wel de moeite om bekend te worden gemaakt en een bespreking moge daarom hier volgen.

De acte bestaat uit een enkel blad klein folio papier met een watermerk zijnde de bekende arabische 4 met voet, eindigende in een klaverblad van drie. Zij is beschreven met de hand en het slot is voorzien van een certificaat van Burgemeesteren, schepenen en Raad van Brussel. Dat luidt: „Wij borgemeesteren, Schepenen ende Raedt der Stadt van Brussel certificeren bij desen dat Mr F: De Coster geteeckent hebbende de bovengeschreven Extracte is wettig notaris wijens geschriften bij hem alsoo onderteeckent men gheeft volcommen gelooff. In den Rechte ende daer buiten.

Ende des t'oirconden hebben wij het gemeyn cachet deser voors stadt hierop doen drucken ende bij eenen van onse Griffiers doen onderteeckenen desen 29. December 1702. A. J. Grimberchs“ Lager is een lakzegel geplaatst onder papieren ruit (doorsnede 36 mm) met het wapen van Brussel, waaromheen als randschrift: „SIGILLVM - MAGISTRATVS - URBS - BRUXELLENSIS“.

Blijkens het lichaam van het stuk zou dit een extract wezen uit de „Resoluties des Ridderlycken Duytschen Ordens binnen Vtrecht van date den 29 September en naarvolgende dagen 1657.

Ridders-expectanten kent de Balije van Utrecht officieel sedert het Koninklijk Besluit van 22 juni 1860, n°. 52, nadat een eerdere wijze van inschrijving van jonge edelen van wege genoemde instelling van 8 september 1827 door Z.M. de Koning op 10 januari 1828 bekrachtigd was. Ook voordien, eeuwen tevooren reeds, zijn bij deze tak van de Orde zo geheten „edel-expectanten“ opgetreden, maar op welke wij-